

THOMAS RÖSKE

## Hans Prinzhorn (1886 – 1933) – Een denker ten tijde van de Weimarrepubliek (III. 10)

### Inleiding

Tussen 1930 en 1933 sympathiseerde Hans Prinzhorn met de nationaal-socialisten. Recent heeft dat ertoe geleid dat men hem vanuit verschillende hoeken ervan beschuldigt een fascist te zijn geweest. Het verbinden van zijn naam met de beroemde collectie in Heidelberg en met de festiviteiten en evenementen die er plaatsvonden in september 2001 ter gelegenheid van de opening van het *Museum Sammlung Prinzhorn* was dan ook een onderwerp van kritiek.

Men moet zich echter afvragen of het feit dat Prinzhorn het destijds op het einde van zijn leven opnam voor de nationaal-socialisten ons standpunt moet beïnvloeden over zijn toewijding aan het artistieke talent van de geesteszieken bij het begin van de jaren '20. Om een correct antwoord op die vraag te kunnen formuleren lijkt het ons gepast zijn intellectuele ontwikkeling te reconstrueren tussen beide data. We zullen dat doen in drie stappen. Prinzhorns positie zal echter niet noodzakelijkerwijs overeenstemmen met die van Carl Schneider (1891 – 1945), de beruchte directeur van het psychiatrisch hospitaal van de universiteit van Heidelberg tussen 1933 en 1945. Schneider heeft een erg belangrijke rol gespeeld in het euthanasieprogramma van de nationaal-socialisten dat werd toegepast op mensen wiens leven, volgens de NSDAP'ers, waardeloos was. Prinzhorn had totaal geen uitstaans met dat programma, alleen al omwille van het feit dat hij zo'n grote waarde toekende aan de kunst die patiënten in psychiatrische instellingen produceerden.<sup>1</sup> Prinzhorn beschouwde die werken niet in de eerste plaats als het gevolg van een ziekte. Integendeel, hij stelde hun waarde als diagnostische instrumenten in vraag.<sup>2</sup> Doorheen die werken reageerde hij met een ontwapenend aforisme ook tegen diegenen die hoopten het modernisme in diskrediet te kunnen brengen<sup>3</sup>: "De conclusie dat een schilder psychiatrisch ziek zou zijn omdat hij schildert zoals een psychiatrische patiënt is niet intelligenter of overtuigender dan welke andere conclusie dan ook. Zijn Pechstein en Heckel Kameroeners omdat ze houten sculpturen maken die verwant zijn aan die gemaakt door echte Kameroeners?"<sup>4</sup>

Nog iets anders wordt duidelijk wanneer we teruggaan in de geschiedenis. Twee basisattitudes die Prinzhorn gevoelig maakten voor de ideologie van de Nationaal-Socialisten vinden we in zijn eerste boek dat de Engelse titel *Artistry of the Mentally Ill* draagt en gepubliceerd werd in 1922 met twijfelachtige gevolgen al waren die niet van politieke aard.

---

<sup>1</sup> Zie Bettina Brand-Claussen, "Häßlich, falsch, krank. 'Irrenkunst' und 'irre Kunst' zwischen Wilhelm Weygandt und Carl Schneider", in: Psychiatrische Forschung und NS-„Euthanasie“. Beiträge zu einer Gedenkveranstaltung an der Psychiatrischen Universitätsklinik Heidelberg, ed. by Christoph Mundt, Gerrit Hohendorf, Maike Rotzoll (Heidelberg 2001), 265-329, hier 285-289.

<sup>2</sup> Hans Prinzhorn, *Bildnerie der Geisteskranken. Ein Beitrag zur Psychologie und Psychopathologie der Gestaltung* (Berlin: Springer, 1922), van de Engelse vertaling: *Hans Prinzhorn, Artistry of the Mentally Ill. A Contribution to the Psychology and Psychopathology of Configuration*, vertaald door Eric von Brockdorff (New York: Springer, 1972), 265.

<sup>3</sup> Brand-Claussen 2001 (zie noot 1).

<sup>4</sup> Prinzhorn 1972 (zie noot 2), 271.

## 1. Een onverantwoorde bereidheid tot verzoening

Prinzhorn was al erg bekend toen hij tussen 1930 en 1933 een eerste serie artikels publiceerde over het nationaal-socialisme in het conservatieve Berlijnse weekblad *Der Ring*.<sup>5</sup> Dank zij een uitgebreide reeks lezingen en de publicatie van een groot aantal artikels en boeken slaagde hij erin naam te maken als psycholoog en filosoof.<sup>6</sup> Hij moest zich er dus van bewust zijn dat zijn artikels in *Der Ring* hevige reacties zouden uitlokken. De laatste drie droegen als titel *Over het probleem van het nationaal radicalisme*, *Morele verplichtingen* en *Psychologische aspecten van het leiderschap*. Een vijfde artikel *De politicus en de samenstelling van de macht van het volk*, dat Prinzhorn wellicht schreef in mei 1933, een maand voor zijn dood, werd nooit gepubliceerd.<sup>7</sup>

Alle vijf de teksten handelden over aspecten van het nationaal-socialisme vanuit een psychologische invalshoek en waren wellicht geïnspireerd door de toenmalige gebeurtenissen. Prinzhorn bekritiseert bepaalde acties zeer vurig zoals, bijvoorbeeld, de jacht op partijleden die er een afwijkende mening op nahielden in het partijblad *Der Stürmer* (*De aanvaller*), de verplichte bijsturing van Wilhelm Frick's culturele politiek in Thuringia<sup>8</sup> of de houding van de nazi's ten aanzien van de zogenaamde Joodse Kwestie (Hij verdoezelde echter zijn eigen antisemitische gedachtegoed niet).<sup>9</sup> Keer op keer voerde hij echter argumenten en excuses aan voor de brutale tussenkomsten van de fascisten in het leven van individuen: "Deze tussenkomsten mogen dan misschien niet zo fraai zijn, ze zijn misschien wel nodig vanuit tactisch oogpunt."<sup>10</sup> Want in de grond, zoals hij zelf ook expliciet verklaarde, kon hij zich perfect aansluiten bij de ideologie van de beweging.<sup>11</sup> Wat hem vooral gunstig stemde, was die "ware hang naar een zekere devotie bij jongeren die zin willen geven aan hun leven door zich in te zetten voor de realisering van bepaalde waarden, voor een bepaalde zaak, voor een persoonlijke aangelegenheid en die bovendien bereid zijn om hun leven daaraan op te offeren, mocht dat nodig blijken."<sup>12</sup> Hij waardeerde ook de zelfzekerheid van die groep van leiders (*'sichere Führung'*) en liet zich goedkeurend uit over de specifieke doelstellingen van de beweging zoals "het gemeengoed gaat voor op het eigenbelang".<sup>13</sup> Kortom, Prinzhorn had slechts één bedoeling met zijn artikels: de hoofdlijnen van het nationaal-socialisme, waarin hij meende iets puurs en oprechts te herkennen, definiëren.<sup>14</sup>

Prinzhorn's individuele positie ten opzichte van de Duitse fascist en zijn weliswaar enigszins gereserveerde instemming met hun acties – we zouden het een onverantwoorde bereidheid tot verzoening kunnen noemen – valt zeker niet te goed te keuren. Prinzhorn is echter nooit lid geworden van de nationaal-socialistische partij. Bovendien zijn z'n politieke standpunten op verschillende manieren beoordeeld. Enerzijds waren er de felle

<sup>5</sup> Hans Prinzhorn, "Über den Nationalsozialismus", in: *Der Ring* 3 (1930), 884-885; "Zur Problematik des nationalen Radikalismus. Über den Nationalsozialismus II", in: *Der Ring* 4 (1931), 573-577; "Moralische Verpflichtungen. Über den Nationalsozialismus III", in: *Der Ring* 5 (1932), 88-90 [= Prinzhorn 1932a]; "Psychologisches zum Führertum. Über den Nationalsozialismus IV", in: *Der Ring* 5 (1932), 769-770 [= Prinzhorn 1932b]. Cf. also the chapter „Handelnde und Sinnende“ in: Thomas Röske, *Der Arzt als Künstler. Ästhetik und Psychotherapie bei Hans Prinzhorn (1886-1933)* (Bielefeld: Aisthesis, 1995), 249-262.

<sup>6</sup> U vindt uitgebreide informatie in de uit 1933 daterende editie van de *Brockhaus encyclopedia*; zie *Der große Brockhaus*, 15. ed., vol. 15 (Leipzig: Brockhaus, 1933), 128. Het artikel is wellicht van de hand van Prinzhorn's vriend Werner Deubel.

<sup>7</sup> Hans Prinzhorn, "Der Politiker und die Sammlung der Volkskräfte" (1933), *Manuscript* (in privé-verzameling, Frankfurt am Main).

<sup>8</sup> Prinzhorn 1931 (zie noot 5), 574.

<sup>9</sup> *ibid.*, 576, en Prinzhorn 1933 (zie noot 7).

<sup>10</sup> Prinzhorn 1931 (zie noot 5), 574.

<sup>11</sup> Prinzhorn 1932a (zie noot 5), 90.

<sup>12</sup> Prinzhorn 1930 (zie noot 5), 884.

<sup>13</sup> Prinzhorn 1932a (zie noot 5), 88.

<sup>14</sup> Prinzhorn 1930 (zie noot 5), 90.

tegenstanders van het fascisme zoals Ludwig Marcuse die onverbiddeijk uithaalde naar Prinzhorn omwille van zijn artikels in *Der Ring*.<sup>15</sup> Anderzijds was er de Berlijnse *C.V. Zeitung*, die als ondertitel *Krant voor Duitsers en Joden* droeg, die in een hoofdartikel gepubliceerd in 1931 het volgende zei over zijn artikels: "Zullen ze naar hem luisteren? Een eerlijke criticus van de NSDAP."<sup>16</sup>

Prinzhorn beschouwde zichzelf als een Duitse 'denker' die politieke activisten kon bijstaan met zijn adviezen.<sup>17</sup> Achteraf bekeken was dat een verbazingwekkend naïeve beoordeling van zijn situatie en een overschatting van zijn mogelijkheden om tussen te komen. Niettemin was hij bij het begin van de jaren dertig niet de enige die ervan overtuigd was dat hij de brutale vooruitgang van de nationaal-socialisten kon beïnvloeden. Eigenlijk was zijn houding zeer typisch voor de vertegenwoordigers van de zogenaamde 'conservatieve revolutie' in het Duitsland van toen.<sup>18</sup> Prinzhorn's tweede problematische denkpatroon in zijn artikels in *Der Ring* werd aan de kaak gesteld in een brief die Ludwig Klages naar hem schreef in 1931: "Wat jij vertelt over het nationaal-socialisme is op zich wel correct maar je maakt één ernstige vergissing. Het feit dat een bereidwillige en onkritische jongeling van enthousiasme voor een bepaalde ideologie of persoon vervuld is, biedt geen enkele garantie voor de kwaliteit van die ideologie of voor de leiderscapaciteiten van die persoon."<sup>19</sup> Prinzhorn heeft zichzelf wellicht misleid door de essentie van het nationaal-socialisme te romantiseren.<sup>20</sup> Zoals vele academici, vooral Duitse academici uit die periode, had hij teveel vertrouwen in de opinie die hij zelf had gevormd over de essentie van het nationaal-socialisme die eigenlijk slechts een idealisering was. Prinzhorn zelfverklaarde geloof in het nationaal-socialisme had inderdaad zijn wortels in een zekere vorm van idealisme.

## 2. Terug aanknopingspunten vinden met de gemeenschap

In het eerste van zijn reeks artikels uit 1930 over het nationaal-socialisme schreef Prinzhorn voor het eerst over zijn engagement ten aanzien van een politieke beweging.<sup>21</sup> Zoals vele niet-politici in de Weimarrepubliek had hij zichzelf altijd louter beschouwd als een revolutionair voor tijdloze zaken.<sup>22</sup> Deze 'zaken' betroffen o.a. 'de gemeenschap', die, in tegenstelling tot 'maatschappij', sinds Ferdinand Tönnies, stond voor een soort originele groepsformatie die biologisch of metafysisch bevoordeeld was.<sup>23</sup> In 1924 had Prinzhorn al een artikel gepubliceerd over de relatie tussen de gemeenschap en leiderschap,<sup>24</sup> een gegeven, waarover hij het later zou hebben in verschillende contexten. Het artikel handelde o.a. over Mussolini als de ideale politieke leider zonder dat er echter naar specifieke gebeurtenissen werd verwezen. Prinzhorn confronteerde *Il Duce* slechts even met de zogenaamde 'farce Hitler', waarmee hij wellicht een allusie wou maken op de mislukte putsch van de nationaal-

<sup>15</sup> Ludwig Marcuse, "Die Papas der Nietzscheaner", in: *Das Tagebuch 13 (1932)*, 401-408.

<sup>16</sup> *C.V.-Zeitung*, 21.8.1931, 413-414.

<sup>17</sup> *Prinzhorn 1931* (zie noot 5), 577.

<sup>18</sup> Armin Mohler, *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932. Ein Handbuch*, 4. Aufl. (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1994); over de politieke positie van Duitse psychotherapeuten op het einde van de Weimarrepubliek, zie Geoffrey Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*. The Göring Institute, 2<sup>nd</sup> edition, revised and expanded (New Brunswick and London: Transaction, 1997), 23-53.

<sup>19</sup> Brief van Ludwig Klages aan Hans Prinzhorn, januari 1931, geciteerd uit: Ludwig Klages 1872-1956 (tentoonstellingscatalogus), onder de redactie van Hans Eggert Schröder uitgegeven bij Literaturarchiv Marbach (Bonn: Bouvier), 1972, 104.

<sup>20</sup> Cf. Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism*. The A.W. Mellon Lectures in the Fine Arts, 1965, ed. by Henry Hardy (Princeton: Princeton University Press, 1999), 8-12.

<sup>21</sup> *Prinzhorn 1930* (zie noot 5), 90.

<sup>22</sup> Hans Prinzhorn, *Um die Persönlichkeit. Gesammelte Abhandlungen und Vorträge zur Charakterologie und Psychopathologie*, vol. 1 (Heidelberg: Kampmann, 1926), 6.

<sup>23</sup> Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Kulturformen* (Leipzig: Fues, 1887).

<sup>24</sup> Hans Prinzhorn, "Geltungsbedürfnis – Geltungspflicht. Studien zur Gemeinschaftsbildung", in: *Der neue Merkur* 7 (1924), 907-915.

socialisten in 1923.<sup>25</sup> Zelfs toen was Prinzhorn blijkbaar minder geïnteresseerd in politieke inhoud dan in de publieke verschijning van de politici.

Prinzhorns theorie over de gemeenschap was geworteld in een ideologische denkwijze die werd beïnvloed door het filosofische gedachtegoed van Ludwig Klages en Max Scheler dat biocentrisch mag worden genoemd.<sup>26</sup> Volgens Prinzhorn werd het menselijk wezen gestuurd door de spanning tussen de polaire krachten van de geest en het leven. Hijzelf was een voorstander van het leven: "Als het dan toch de geest moet zijn, dan bij voorkeur de meest verheven soort geest. Als men echter de keuze heeft tussen het de geest en het leven, dan moet men voor het leven kiezen, want het is de onvervangbare, creatieve bron."<sup>27</sup> Men kan de mens slechts recht aandoen door hem te waarderen als een uitzonderlijk wezen met individuele kenmerken die niet allemaal in te passen zijn in een ideaalbeeld. In 1929 begon het nationaal-socialisme, volgens Prinzhorn, al net zo verdacht te lijken als het bolsjewisme of de 'American way of life', aangezien alle drie de ideologieën gebaseerd waren op een 'ethiek van de predominante massa' en allen probeerden op te voeden volgens een bepaald plan.<sup>28</sup>

Prinzhorn begreep dat de psychologie een basiswetenschap was die erin bestond de individuele eigenschappen van de mens te herkennen en te definiëren.<sup>29</sup> Hij geloofde dat de essentiële capaciteit om een dergelijke 'karakterologie' of 'psychologie van de persoonlijkheid' toe te passen verwant was aan de intuïtie van een dichter en niet aangeleerd kon worden. Hij keurde alle vormen van experimentele psychologie af, die overigens vooral in Amerika werd ontwikkeld. Hij had echter ook serieuze kritiek op de fundamentele kenmerken van de psychoanalyse. Volgens Prinzhorn had de psychotherapeut slechts één belangrijke plicht: het persoonlijke 'optimum' van de patiënt herkennen, hem ertoe leiden en hem helpen, indien nodig, om zich te reïntegreren, bij voorkeur in de één of andere gemeenschap. Dat verklaart waarom Prinzhorn het element 'begeleiding' als het kernprobleem van de psychotherapeutische methode zag.<sup>30</sup> Hij dacht daarbij niet in de eerste plaats aan politieke leiders zoals Mussolini en Hitler.

Volgens Prinzhorn moest een psychotherapeut iemand zijn met uitzonderlijke kwaliteiten, als hij zijn functie op een degelijke manier wou vervullen tenminste. Hij moest over een uitgebreide mensenkennis beschikken en of hij die kennis nu bewust dan wel onbewust had, speelde niet zo'n grote rol. Hij moest zichzelf gemakkelijk kunnen objectiveren (de eliminatie van het eigen ego). Hij moest over de aangeboren capaciteit beschikken om leiding te geven (een instinctief en levendig aanvoelen van een doel). Bovendien was het wenselijk dat hij ook nog over een aantal karakteriële en intellectuele kwaliteiten beschikte. Zo moest hij vrij zijn van bepaalde kenmerken die wezen op een zekere graad van onvolwassenheid of een neurose of infantiel gedrag.<sup>31</sup> Daarom hoeft het niet te verbazen dat Prinzhorn de dokter annex leider beschouwde als zijnde 'de meest verhevende van de soort'.<sup>32</sup> Het is onmiskenbaar dat hij die ideale kenmerken van de 'zielsdokter' later heeft geprojecteerd op de politieke adviseur, de therapeut van de politieke leiders.

<sup>25</sup> Prinzhorn 1924 (zie noot 24), 912.

<sup>26</sup> Zie Röske 1995 (zie noot 5), 195-205.

<sup>27</sup> Hans Prinzhorn, "Die Begründung der reinen Charakterologie durch Ludwig Klages", in: Jahrbuch für Charakterologie 4 (1927), 115-132, hier 126-127.

<sup>28</sup> Hans Prinzhorn, Psychotherapie. Voraussetzungen, Wesen, Grenzen. Ein Versuch zur Klärung der Grundlagen, (Leipzig: Thieme, 1929), van de Engelse vertaling: Hans Prinzhorn, Psychotherapy. Its Nature - Its Assumptions - Its Limitations. A Search for Essentials, vertaald door Arnold Eiloart (London: Jonathan Cape, 1932), 335.

<sup>29</sup> Zie Röske 1995 (zie noot 5), 206-213.

<sup>30</sup> Voor een voorbeeld, consulteer Hans Prinzhorn, Das Problem der Führung und die Psychoanalyse (Erfurt: Stenger, 1928).

<sup>31</sup> Prinzhorn 1932 (zie noot 28), 331.

<sup>32</sup> *ibid.*, 292.

Twee elementen van Prinzhorns visie op de relatie tussen de dokter en de patiënt waren problematisch. Ten eerste, de dokter moest, met behulp van introspectie, herkennen wat authentiek is in de patiënt en die authentieke elementen stimuleren zodat ze de patiënt 'optimum' werden. Ten tweede, hoewel veel van Prinzhorns opmerkingen over het beroep van therapeut nog steeds de moeite waard zijn om in overweging te nemen, heeft hij toch duidelijk zijn macht als dokter overschat en zijn patiënten gedegradeerd tot objecten van zijn artistieke ambities.<sup>33</sup>

### 3. Op zoek naar nieuwe normen

Prinzhorns eerste boek *Bildneri der Geisteskranken (De artisticeit van de geesteszieken)* dat werd gepubliceerd in 1922 zal ongetwijfeld altijd zijn meest bekende werk blijven. In slechts drie jaar tijd schreef hij zijn *Bijdrage tot de psychologie en de psychopathologie van het artistieke scheppen* gebaseerd op zijn nieuwe collectie. Die uitzonderlijke prestatie was slechts mogelijk omdat het psychiatrisch ziekenhuis verbonden aan de universiteit van Heidelberg hem vrijstelde van de meeste van zijn taken als assistent. Prinzhorn kon ook voortbouwen op een aantal eerder verworven stukken. Later merkte hij op dat wat hij had meegedragen "uit vorige studies gewijd aan het artistieke scheppingsproces of aan de psychologie van het creëren en bijna helemaal door hemzelf vervolledigd" bijna volledig geput was uit de collectie.<sup>34</sup> Hij verwees duidelijk naar zijn eerdere studies, filosofische en kunsthistorische, die hij maakte tussen 1904 en 1909.<sup>35</sup> Dat hij zo snel carrière maakte was vooral te danken aan de existentiële toestand waarin hij zich bevond toen hij in 1919 op de leeftijd van 33 begon te werken in Heidelberg.

Na de Eerste Wereldoorlog waren veel mensen gedesillusioneerd en onrustig. Prinzhorn was zelf actief geweest tijdens de oorlog. Bovendien was zijn carrière als zanger, waaromtrent hij hoge verwachtingen had gekoesterd, een flop geworden. Hij vond het bijgevolg erg moeilijk om zelf zijn nieuwe positie als gewone burger te aanvaarden. Hij stelde zich grote vragen omtrent de wending die hij nu eigenlijk aan zijn leven moest geven. Niettemin overdreef hij dan toch weer zijn positie in 1927: "Religieuze noch sociale, noch specifiek ideologische ideeën konden op dat moment een band verschaffen of steun verlenen. Hij was erg nihilistisch ingesteld ten aanzien van alle mogelijke vormen van cultuur."<sup>36</sup> Als Prinzhorn in die tijd al een zekere politieke strekking verdedigde dan was het verrassend genoeg de linkse strekking. Een kladversie van zijn boek bevatte de volgende tussentitels: *Het falen van de oude esthetiek* en *Tolstoj en de socialistische ideologie als redding*.<sup>37</sup> Alhoewel. In zijn boek wordt die suggestie van een politieke invalshoek vervangen door een sociologisch en psychologisch standpunt. In het voorwoord schrijft hij: "Als we het cruciale criterium van onze observatiemethode preciezer moeten definiëren, dan herinneren we de lezer aan Graaf Tolstoj's concept van de kunst – Wie veronderstelt dat er een fundamenteel, universeel, menselijk proces onder het esthetische en culturele oppervlak van het configuratieve proces plaatsvindt, zou dan op dezelfde lijn zitten als Tolstoj."<sup>38</sup> Prinzhorn geloofde al in de ideologie van 'eeuwige zaken' en was geïnteresseerd in nieuwe vormen die de gespecialiseerde en traditionele waardesystemen zouden overstijgen.<sup>39</sup>

Hoewel Prinzhorn betrokken was bij de wetenschappelijke beschrijving en psychopathologische discussie over het materiaal dat hij gebruikt in zijn boek, was hij toch vooral geïnteresseerd in een volledig metafysisch onderzoek van het proces dat plaatsgrijpt

<sup>33</sup> Zie Röske 1995 (zie noot 5), 229-234.

<sup>34</sup> Hans Prinzhorn, "Bildneri der Geisteskranken", in: Magdeburger Zeitung, 20.1.1927, 1. Aanvulling.

<sup>35</sup> Zie Röske 1995 (zie noot 5), 86-124.

<sup>36</sup> Hans Prinzhorn, "Die erdentrückbare Seele", in: Der Leuchter 8 (1927), 277-296, hier 278-279.

<sup>37</sup> Hans Prinzhorn, Sketches for the book „Bildneri der Geisteskranken“, 1919 or 1920 (in private possession Frankfurt am Main).

<sup>38</sup> Prinzhorn 1972 (zie noot 2), XVIII.

<sup>39</sup> *ibid.*, XVIII and XVII.

bij het schikken van beelden.<sup>40</sup> Volgens hem was het belangrijkste element in het kernproces van het artistieke werk de constructieve spanning tussen expressie en stijl die hij beide beschouwde als instinctieve drijfkrachten die fundamenteel geworteld waren in de kracht van het leven.<sup>41</sup> Noch de diepgang van de expressie, noch de draagkracht van de creatie was meetbaar of te beschrijven, volgens Prinzhorn. De psychische sfeer die de kunstenaar omringt<sup>42</sup> kan slechts worden begrepen dank zij iemands empathische vermogen of zijn capaciteit om aan te voelen wat nu de essentie is (*Wesensschau*). En die ervaring kan slechts worden begrepen door diegene wiens "gevoeligheid voor het leven tot een climax kan komen in de schepping van een kunstwerk" en die in staat is de pogingen van de mens om iets vorm te geven op deze kleine planeet gedurende de voorbije millennia te overzien.<sup>43</sup>

Op basis van die theorie, die mag gezien worden als een uiterst romantisch idee over kunst, heeft Prinzhorn een verbazingwekkende evaluatie gemaakt. Hij vergelijkt het werk van psychiatrische patiënten met het werk van professionele kunstenaars en vindt in het werk van de eersten authentieke expressie, terwijl hij in het werk van de laatsten eerder 'intellectuele substituten' aantreft of tenminste vermoedt.<sup>44</sup> De esthetische herevaluatie van de werken geproduceerd door psychiatrische patiënten begint met een radicale kritiek op het hedendaagse werk van professionele kunstenaars.

Met de publicatie van zijn boek dwong Prinzhorn een plaatsje af in de kunstgeschiedenis voor de 'artisticeit van geesteszieken'. Dat is niet alleen terecht op grond van het enthousiasme van de auteur voor de werken en op basis van de vele illustraties in zijn boek. We moeten eveneens erkennen dat hij pogingen heeft ondernomen om een standaard te ontwikkelen waarbij een 'meesterlijke tekening van Rembrandt' en 'het een trieste aanblik biedende kladwerk van een verlamde' op dezelfde waardering kunnen rekenen, aangezien het allebei 'uitdrukkingen van de psyche' zijn.<sup>45</sup> Prinzhorn vestigde de aandacht van het publiek op de creatieve kwaliteiten van de werken die tot dan toe vooral of zelfs uitsluitend werden geanalyseerd op grond van diagnostische criteria. Bovendien negeerde hij de oude standaard: een verwantschap met en reproductie van de natuur in een artistiek product, en erkende hij in plaats daarvan andere opties en alternatieven. Van daaruit promootte hij een indrukwekkende variëteit van manieren waarop je kunst kunt produceren.

Toch zijn er een paar betwistbare aspecten aan Prinzhorns argument. Men kan er kritiek op hebben omdat hij de werken die hij gebruikte in zijn boek reduceerde tot de 'zielsatmosfeer' die hij erin ontwaarde en omdat hij weigerde hun sociale en historische context te erkennen. Zijn bewering dat hij in staat is het 'echte en oprechte' te herkennen in een kunstwerk slechts met behulp van enig empathische vermogen en enige intuïtie, blijkt overdreven in *Artisticeit van de geesteszieken*. In vele van de gevallen die hij uit de doeken doet is het idee van artistieke onervarenheid onhoudbaar. Vele van de werken in de collectie zijn 'intellectueler' en doordachter dan Prinzhorn eigenlijk wil toegeven.

Het is ook de moeite waard om even te willen stilstaan bij het feit dat Prinzhorn zijn eigen ervaring en inschattingsvermogen overschatte. Hij bezat weliswaar een brede artistieke en etnografische kennis maar dat stond echter niet garant voor een objectief standpunt, wat overigens sowieso onwaarschijnlijk is. Prinzhorn selecteerde de werken uit de rijke collectie van Heidelberg immers niet op een onbevooroordeelde manier, want hij was sterk beïnvloed door het expressionisme.<sup>46</sup>

---

<sup>40</sup> *ibid.*, XVII.

<sup>41</sup> *ibid.*, 34.

<sup>42</sup> *ibid.*, 66.

<sup>43</sup> *ibid.*, 250.

<sup>44</sup> *ibid.*, 272.

<sup>45</sup> *ibid.*, XVIII.

<sup>46</sup> Dit werd duidelijk met de tentoonstelling die werd georganiseerd ter gelegenheid van de opening van the Prinzhorn Collection in September 2001 (zie de tentoonstellingscatalogues Vision und

Prinzhorn was een typische exponent van zijn tijd, aangezien hij beslissingen nam op basis van eugenetische trends. In zijn conclusie in *Artisticiteit van de geesteszieken* keert hij terug naar het idee van een nieuwe standaard die zou moeten bijdragen tot een verheldering van de "relaties tussen een schizofrene en een decadente geestesgesteldheid".<sup>47</sup> De begeleidende eindopmerking<sup>48</sup> benadrukt dat voor deze nieuwe menselijke standaard de creatieve geestesgesteldheid de belangrijkste rol speelt, waardoor dus ook de creatieve patiënten die hij in zijn boek voorstelt, meetellen. Voor dat idee erkende Prinzhorn vooral 'de strikte en duidelijke poging' van Kurt Hildebrandt in zijn boek *Norm und Entartung des Menschen* dat werd gepubliceerd in 1920. Al is daarin nauwelijks sprake van creativiteit. Het boek is nogal Nietzscheaans en "een aanmatigende tekst over raciale hygiëne"<sup>49</sup> en dringt aan op de "uitroeiing" van "pathologische dégénérés, inclusief diegenen die met mentale stoornissen zijn geboren en zij die minderwaardig zijn in een pathologische graad".<sup>50</sup> Met ongeloof plaatsen we dit citaat tegenover Prinzhorns "revolutionaire visie op de authentieke 'gekke' artiest die in zichzelf is gekeerd"<sup>51</sup> en we vragen ons onwillekeurig af of hij Hildebrandts boek dan eigenlijk wel had gelezen. Al is dit wellicht geen voorbeeld van hoe Prinzhorn met bekende namen goochelde tijdens de eerste jaren van zijn studie.<sup>52</sup> Integendeel, bewust en duidelijk stelt hij slechts een kleine aanpassing voor aan een standpunt dat algemeen werd aanvaard in de medische wereld van toen.

In Prinzhorn standpunt over de nationaal-socialisten, in zijn concept van de therapeut en in zijn houding tegenover de *Artisticiteit van de geesteszieken* komen dezelfde probleempunten keer op keer naar voor: zijn overdreven benadrukken van het belang van empathie en zijn zelfoverschatting. Dat syndroom begon tussen 1904 en 1909 toen Prinzhorn filosofie en kunstgeschiedenis studeerde in Leipzig en München. Een van zijn docenten was de grootste theoreticus van die tijd op het gebied van empathie, Theodor Lipps. Hij kreeg ook les van de kunsthistoricus August Schmarsow die op eenzelfde manier les gaf.<sup>53</sup> Prinzhorns enthousiasme voor de karakterologie van Ludwig Klages in de jaren 1920 (die ook bij Lipps had gestudeerd) was daarop gebaseerd. Zijn overdreven ideeën over zichzelf werden echter bestendig door de ontdekking die hij als adolescent deed: de Nietzscheaanse standpunten zoals die van Julius Langbehn of Ernst Horneffer<sup>54</sup>, figuren die lange tijd werden erkend als de gangmakers van Duitslands zwaai naar rechts.

Het is redelijk om kritiek te hebben op Prinzhorn en vooral op zijn eerder enggeestige ideologische standpunten op het einde van zijn leven. Het blijft echter zo dat hij in de loop van zijn tijd in Heidelberg toen hij wel heel open-minded was, erin is geslaagd om met *Artisticiteit van de geesteszieken* een boek te publiceren dat dank zij zijn extreem uitgangspunt mag worden beschouwd als één van de meest stimulerende boeken die op dat gebied zijn verschenen sindsdien.

---

Revision einer Entdeckung, *Sammlung Prinzhorn [Heidelberg 2001]*. Prinzhorns evaluaties gebaseerd op "nieuwe normen" stemmen overeen met the new Aesthetic tussen 1900 en 1914.

<sup>47</sup> Prinzhorn 1972 (zie noot 2), 270.

<sup>48</sup> *ibid.*, 270, Fn. 46.

<sup>49</sup> Brand-Claussen 2001 (zie noot 1), 275.

<sup>50</sup> Kurt Hildebrandt, *Norm und Entartung des Menschen* (Dresden: Sibyllen, 1920), 264 f., geciteerd in Brand-Claussen 2001 (zie noot 1), 275.

<sup>51</sup> Brand-Claussen 2001 (zie noot 1), 275.

<sup>52</sup> Röske 1995 (zie noot 5), 70.

<sup>53</sup> Cf. *ibid.*, 91-101 and 118-122.

<sup>54</sup> Cf. *ibid.*, 129-135.